

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

СИДОРОВИЧ Ольга Ігорівна

УДК: 159.923.2:378.011.3.013.82]-051

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ**

19.00.08 – спеціальна психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському національному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Гапон Надія Павлівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шульженко Діна Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри психокорекційної педагогіки;

кандидат психологічних наук, доцент
Гаврилов Олексій Вікторович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри логопедії та спеціальних
методик.

Захист відбудеться «13» травня 2021 року о 11:00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.23 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601 м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано « 12 » квітня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні в Україні йде освітня реформа, набирає обертів модернізація спеціальної освіти, яка підносить роль спеціального педагога, повертає увагу до пошуку нових методологічних конструктів, технік та технологій його підготовки у ЗВО. Невід'ємною частиною цієї реформи є інклюзивна складова. Процеси реформування вищої освіти в Україні тісно пов'язані з позитивними змінами системи освітніх цінностей та організації навчального процесу, впровадженням інноваційних технологій навчання, психологізацією освітньої сфери тощо. Вони мають слугувати становленню професійної самосвідомості майбутнього фахівця. Впровадження інклюзивного навчання, наближення вітчизняної освіти до нових наукових стандартів висуває певні вимоги до підготовки майбутнього фахівця спеціальної освіти, який зможе застосовувати свої загальні, професійні, спеціально-професійні компетентності у педагогічній діяльності, у навчанні учнів з особливими освітніми потребами (ООП). Саме на структурних рівнях професійної самосвідомості (рефлексивності, ціннісної зорієнтованості та сенсоутворення) відбувається активізація операційного виміру професійної самосвідомості, що забезпечує розвиток комплексу необхідних компетентностей майбутнього спеціального педагога (логопеда, корекційного педагога тощо). Важливим є пошук тих психологічних чинників, що посилюють процес формування професійної самосвідомості, яка забезпечує розвиток майбутнього спеціаліста у царині спеціальної освіти. Сьогодні підготовка майбутніх спеціальних педагогів вимагає суттєвих змін та ґрунтовної роботи з психологічними компонентами професійної самосвідомості.

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з проблеми становлення самосвідомості, професійної самосвідомості (І.С. Кон, О.М. Кокун, Д.О. Леонт'єв, С.Д. Максименко, М.К. Мамардашвілі, Л.М. Мітіна, В.Ф. Петренко, Ю.М. Швалб та ін.) засвідчує неперехідну значимість її вирішення, наявний теоретико-практичний інтерес. Особливості та структуру професійної свідомості досліджували вітчизняні психологи та педагоги (С.В. Борисова, І.С. Булах, Н.П. Гапон, В.М. Галузяк та К.І. Добровольська, Л.В. Долинська, І.А. Донченко, О.В. Кузніченко, Н.І. Мащенко, К.Й. Метельська, В.Є. Михайличенко, С.Ю. Пащенко, Л.В. Римар, А.Г. Самойлова, Н.В. Шварп, Н.Ф. Шевченко та ін.), фахівці в царині спеціальної освіти (Н.М. Басалюк, О.В. Гаврилов, Б.Т. Дем'яненко, О.М. Мамічева, О.В. Мартинчук, С.П. Миронова, К.О. Островська, Н.Г. Пахомова, В.М. Синьов, Д.М. Супрун, С.В. Федоренко, Л.І. Фомічова, А.Г. Шевцов, М.К. Шеремет, Д.І. Шульженко та ін.).

Окреслена тема залишається майже недослідженою в психологічній науці через понятійну нечіткість, різне розуміння її складових, спробами її ототожнення з професійною Я-концепцією фахівця. Зважаючи за суспільний запит модернізації усіх освітніх сфер, зокрема вищої освіти, яка готує майбутніх фахівців для сфер спеціальної освіти, інклюзивного навчання та нерозробленість у спеціальній психології досліджень, присвячених чинникам професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів обумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Психологічні чинники формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано у межах науково-дослідної теми кафедри психології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Психологічні детермінанти розвитку особистості в умовах соціально-політичної трансформації українського суспільства» (2015-2017 рр., державний реєстраційний номер 0115U003560). Тему дослідження затверджено Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 22/1 від 29.01.2014 р.), узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 28.11.2018).

Метою дослідження є обґрунтування ієрархічної структури психологічних чинників професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів, дослідження їхнього вияву та подальшої психологічної роботи з формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових підходів визначити ключові компоненти професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів та розробити авторську теоретичну модель.

2. Побудувати емпіричну модель дослідження показників компонентів професійної самосвідомості та з'ясувати специфіку взаємозв'язків компонентів, їхню констеляцію на кожному з рівнів емпіричної моделі у відповідності до курсу та освітньої спеціалізації досліджуваних.

3. Розробити й реалізувати психологічну програму, моделі психологічного тренінгу з посилення окремих компонентів професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів у залежності від їхньої освітньої спеціалізації.

4. Емпірично перевірити формувальний вплив компонентів засадничого рівня й довести їхню детермінуючу роль у формуванні професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів певних спеціалізацій.

5. Надати психолого-педагогічні рекомендації з посилення засадничих психологічних чинників з метою формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів.

Об'єкт дослідження – процес формування професійної самосвідомості.

Предмет дослідження – психологічні чинники формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: структурно функціональний підхід до свідомості (У. Джемс, Д. Деннет, Д. Чалмерс, Дж. Серль). Поруч із діяльнісним підходом до розуміння професійної самосвідомості (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн,) застосовані феноменологічний підхід К. Роджерса, концепція ціннісних орієнтацій Е. Шострома, окремі положення соціопсихоаналітичного підходу Е. Еріксона, Р. Бернса. Важливими стали авторські наукові позиції «аксіологічного виміру атитюдів» А.Ф. Терешкіна, «індивідуальних моделей світу студентів» (О.Б.

Демянюк, О.І. Косарева), «індивідуальної моральної філософії» (А. Худзічка-Чупала) та ін.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети дослідження застосовано комплекс методів: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення опрацьованого матеріалу, систематизація та інтерпретація одержаних відомостей із наукової психолого-педагогічної літератури з метою визначення теоретико-методологічних засад дослідження); *емпіричні*: психолого-педагогічний експеримент, опитування, тестування – спрямовані на діагностику реальної структури професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів; *статистичні* (метод описової статистики використано для оцінки показників професійної самосвідомості на кожному з її рівнів; за допомогою кластерного аналізу виявлено показники індивідуальної налаштованості на вартості життя загалом у групі та у межах кожної спеціалізації окремо; метод кореляційного аналізу застосовано для з'ясування взаємозв'язків між показниками професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів; однофакторний дисперсійний аналіз для порівняння показників складових професійної самосвідомості студентів трьох спеціалізацій; статистична процедура факторного аналізу застосовувалась для конкретизації та розуміння впливовості показників професійної самосвідомості в зоні актуального розвитку для кожної спеціалізації, регресійний аналіз дозволив підтвердити порівневу детермінованість чинників ієрархічної структури професійної самосвідомості; Т-критерій Вілкоксона було використано для визначення відмінностей між показниками для порівняння показників до психологічної програми та після неї).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

уперше системно розкрито ієрархічну структуру психологічних компонентів професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів; обґрунтовано теоретичну багатокомпонентну рівневу модель компонентів професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів; укладено й реалізовано емпіричну модель дослідження, яка виявила суперечливу, кризову конфігурацію налаштованостей та специфіку показників професійної самосвідомості у залежності від спеціалізації та курсу навчання студентів-спеціальних педагогів; доведено конструктивно-реалістичну конфігурацію налаштованостей як комплексний позитивний чинник, а неконструктивну як негативний чинник у результаті психологічної програми психотренінгу; доведено ефективність психологічної програми психотренінгу з формування конструктивно-реалістичної конфігурації налаштованостей, визначальної для посилення чинників рівня ціннісної зорієнтованості (емпатійність, рефлексивність, інтегральне самоставлення) та рівня сенсоутворення (особистих орієнтацій на самоактуалізацію, самоефективності, інноваційності) професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів.

Розширено та поглиблено розуміння поняття «моральні атитюди»; поняття професійної самосвідомості.

Подальшого розвитку набули концептуальні параметри побудови психологічної програми (психотренінгу) формування професійної самосвідомості майбутніх педагогів; уявлення про необхідність інтенсифікації комплексної

психолого-педагогічної роботи з посилення компонентів ціннісної зорієнтованості та сенсоутворення як чинників формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що здійснена розробка теоретико-психологічних засад формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів, яка застосовується викладачами в процесі професійного навчання майбутніх фахівців за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта»; розроблена модель діагностики психологічних компонентів професійної самосвідомості та обґрунтована й апробована психологічна програма психотренінгу з посилення чинників формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів, яка може застосовуватися у діяльності психологічної служби ЗВО; окреслені особливості конструктивно-реалістичної конфігурації налаштованостей як визначального чинника формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів збагатили науково-методичну базу практичної діяльності психологів та доповнили, удосконалили зміст програм з підготовки психологів, спеціальних педагогів з навчальних дисциплін «Спеціальна психологія», «Педагогічна психологія», «Основи психокорекції», «Вступ до спеціальності», «Основи роботи мовленнєвого терапевта» та ін. у ЗВО.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Теоретичні та експериментальні положення доповідалися та були схвалені на науково-практичних конференціях і семінарах: *міжнародних*: «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 2016), «Nowoczesne techniki, innowacje i doświadczenie praktyczne w dziedzinie psychologii i pedagogiki» (Lublin, 2017), «Education in the field of pedagogy and psychology: prospective and priority directions of scientific research» (Lublin, 2017), «Актуальні проблеми початкової освіти та корекційного навчання» (Львів, 2018), «Study of modern problems of civilization» (Oslo, 2020); *всеукраїнських*: «Індивідуальний супровід дітей з особливими потребами: роль НРЦ у процесі інклюзивної освіти» (Львів, 2016), «Тенденції розвитку інклюзивної освіти в Україні: комплексний підхід» (Львів, 2017). «Науково-методологічні та соціальні аспекти психології» (Запоріжжя, 2017); *регіональних*: наукові семінари та звітні конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (2014-2018 рр.).

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес таких закладів освіти: Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 2831-4 від 21.10.2020), Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (довідка № 01-15/1008 від 21.10.2020), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 49/20 від 28.10.2020), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (довідка № 150/20 від 12.11.2020), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/17-2292 від 29.10.2020).

Особистий внесок здобувача в працях, написаних у співавторстві, полягає в: укладанні авторської рівневої моделі професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів та розкритті сутнісних характеристик компонентів рівня

ціннісної зорієнтованості [4], розробленні психологічної програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів [20], обґрунтуванні моральної налаштованості та ціннісного здобуття студентами знань [10].

Публікації. Основні наукові положення й результати дослідження опубліковані в 20 наукових працях: 4 – у вітчизняних фахових, 1 – в зарубіжному періодичному науковому виданні; 4 – у загальнонаукових; 11 – у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел – 164 найменувань (з них 30 – іноземними мовами), 25 додатків на 123 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 330 сторінок, з них основний зміст – 173 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, висвітлено його теоретичні засади й методи, сформульовано наукову новизну, практичну значущість результатів дослідження, наведено відомості щодо їх апробації й упровадження, окреслено кількість публікацій з теми дисертації; наведено дані щодо її обсягу та структури.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади дослідження структури та компонентів професійної самосвідомості»* – розглянуто поняття та сутнісні аспекти професійної самосвідомості у руслі міждискурсивного знання та сучасних тенденцій освіти, а також запропонована теоретична рівнева модель чинників професійної самосвідомості майбутнього спеціального педагога.

Психологічний аналіз проблеми самосвідомості висвітлений у працях Л.С. Виготського, В.С. Мерліна, С.Л. Рубінштейна, В.В. Століна, І.І. Чеснокової та ін. Самосвідомість дефініювалася як усвідомлення себе суб'єктом життя, творчості з неповторними фізичними та духовними рисами (Л.С. Виготський, І.С. Кон, С.Л. Рубінштейн, І.І. Чеснокова), потребами, здібностями (В.С. Мерлін, П.Р. Чамата), носієм інтелекту, почуттів та волі (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, О.М. Леонтьєв), виразника національної, професійної та групової належності в системі суспільних відносин (В.В. Андрієвська, С.Д. Максименко та ін.). Формування професійної самосвідомості студентів є складним процесом опосередкованого пізнання себе у часі, інтеграція різних образів у цілісне утворення – розуміння власного професійного «Я», самопізнання та саморозвиток своєї соціальної місії (М. Мамардашвілі, В. Г. Маралов та ін.). Вагомим для методології спеціальної освіти, зосередженій на специфічних проблемах осіб у сенсорній, інтелектуальній, моторній, емоційних сферах, сфері соціальної та соціально-психологічної взаємодії є онтологічний аспект проблеми свідомості. «Важка проблема свідомості» (Д. Чалмерс), «онтологічна» проблема свідомості (Д. Деннет), «інтенційність» свідомості (Дж. Серль) та проблематизація самосвідомості іншими когнітивістами дозволяє розглядати її як феномен отримання й перероблення інформації, символів, переведення їх в атитюди, уявлення, а надалі в індивідуальний зміст, ціннісну площину зорієнтованості, що все разом надає особі матеріал вибудовувати нові сенси, сенсоутворюватися. Сутнісні аспекти поняття професійної самосвідомості у педагогічному дискурсі розробляли Л.В. Бахмат, С.В. Борисова, В.М. Галузяк та К.І. Добровольська, І.А. Донченко, О.М. Кокун,

О.В. Кузнiченко, К.Й. Метельська, В.Є. Михайличенко та М.В. Канiвець, С.Ю. Пащенко, Л.В. Римар та iн.

Психологiчний дискурс з проблематики професiйної самосвiдомостi напрацьовувався з рiзних позицiй: становлення, труднощiв формування, структури, компонентiв, чинникiв розвитку, зв'язкiв iз мотивацiєю, цiлезачинательством, iнновацiйнiстю, етикою, духовнiстю професiонала, специфiки навчання студента у ЗВО. Автори зосереджувалися на соцiально-фiлософських, психологiчно-методологiчних аспектах самосвiдомостi, що пов'язанi з соцiальною та особистiсною зрiлiстю, суспiльною вiдповiдальнiстю, моральним вибором (Н.П. Гапон, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко, Л.В. Турiщева, Н.В. Чепелева, О.С. Штепа та iн.). Розроблялися загальнопсихологiчнi аспекти становлення самосвiдомостi як проблема розвитку особистостi професiонала та майбутнього фахiвця (I.С. Булах, Л.В. Долинська, Н.І. Мащенко, Л.В. Пляка, А.Г. Самойлова, Н.В. Шевченко).

Вiдносно новим дискурсивним полем, де напрацьовується проблематика професiйної самосвiдомостi є *царина спецiальної педагогiки та психологiї* (Н.М. Басалюк, О.В. Гаврилов, Б.Т. Дем'яненко, О.М. Мамiчева, О.В. Мартинчук, С.П. Миронова, К.О. Островська, Н.Г. Пахомова, В.М. Синьов, Д.М. Супрун, С.В. Федоренко, Л.І. Фомiчова, А.Г. Шевцов, М.К. Шеремет, Д.І. Шульженко та iн.). Дискурс вiдображає певнi змiни парадигмальних зрушень в науцi, зокрема з впровадженням iнклюзивної освiти. У цьому дискурсі професiйна самосвiдомiсть – це сфокусованiсть усiх структурних компонентiв самосвiдомостi (когнiтивного, афективного, регулятивного) в царину професiйної дiяльностi, яка отримує вираз в усвiдомленнi власних психiчних особливостей, своєї суб'єктностi у дiяльностi, цiннiсних засад ставлення та взаемин.

Аналіз педагогiчного, психолого-педагогiчного та дискурсу спецiальної педагогiки та психологiї дозволив побудувати авторську теоретичну модель професiйної самосвiдомостi. Для побудови авторської *порiвневої iєрархiчної моделi* професiйної самосвiдомостi були застосованi окремi положення соцiопсихоаналiтичного пiдходу Е. Еріксона, Р. Бернса, диспозицiйна теорiя атитюдiв Е. Шострома, де базовим її рiвнем є моральнi атитюди. Важливими стали авторські науковi позицiї «аксіологiчного вимiру атитюдiв» А.Ф. Терешкiна, «iндивiдуальних моделей свiту студентiв» (О.Б. Демянюк, О.І. Косарева), «iндивiдуальної моральної фiлософiї» (А. Худзiцка-Чупала) та iн. Розглянуто вiсім типiв налаштованостей: антиципацiйна, релятивiстська, манiпулятивiстська, нарцисична, «золоте правило» (норма взаемностi), емпатiйна, утилітаристська, альтруїстська налаштованiсть, якi виступають I (базовим) рiвнем, що впливає на iншi рiвнi професiйної самосвiдомостi.

Теоретичну iєрархiчну модель довершують компоненти II рiвня (цiннiсної зорiєнтованостi) та III рiвня (сенсоутворення) професiйної самосвiдомостi (рис. 1).

Рис. 1. Теоретична модель рівнів та компонентів самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів

Запропонована теоретична ієрархічна модель професійної самосвідомості дозволяє розуміти професійну самосвідомість майбутнього спеціального педагога як ієрархічне утворення: *конструктивних* (емпатійна, альтруїстична, антиципаційна, «норма взаємності») й *неконструктивних* (маніпулятивістська, нарцисична, утилітаристська, релятивістська) налаштованостей, а також особливостей *ціннісної зорієнтованості* (рефлексивність, самоставлення, емпатійність) та *сенсоутворення* (персональні орієнтації: самоактуалізація, самоефективність та інноваційність).

У другому розділі – «*Емпіричне дослідження психологічних чинників професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів*» – окреслені організація та методи дослідження, емпірично з'ясовано специфіку вияву чинників та обґрунтовано розвивальну модель їхнього посилення.

На рівні констатувального експерименту у відповідності до вихідної моделі рівнів та складових професійної самосвідомості з'ясовано специфіку констеляцій показників компонентів налаштованостей індивідуальної свідомості на вартості життя та інших показників (рефлексивності, самоставлення, емпатійності, орієнтації самосвідомості, самоефективності, інноваційності) професійної самосвідомості у майбутніх фахівців спеціальної освіти в залежності від їхньої спеціалізації (олігофренопедагогіка, логопедія, ортопедагогіка). За результатами однофакторного дисперсійного аналізу між студентами різних спеціалізацій не було виявлено статистично значимих відмінностей у показниках налаштованості індивідуальної свідомості на вартості життя.

Динаміка змін моральних атитюдів майбутніх спеціальних педагогів за курсом навчання показала проміжні, змішані типи налаштованостей. На першому курсі помітною була конструктивно-реалістича, на другому – кризова, на третьому – суперечлива, на четвертому – конструктивно-реалістична.

Кореляційний аналіз дозволив показати взаємозв'язки (для групи досліджуваних) на рівні сенсоутворення, це: самоефективність, готовність до особистісного розвитку, самопідтримка, сенситивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, гуманістичні уявлення про природу людини, прийняття агресії. Зоною найближчого розвитку є – готовність до інновацій, цінності людини, що самореалізується, гнучкість поведінки, синергічність, контактність, пізнавальні потреби, креативність.

Для перевірки того, які саме показники професійної самосвідомості в зоні актуального розвитку дозволяють формувати зони найближчого розвитку та є найбільш впливовими для кожної спеціалізації майбутніх спеціальних педагогів, а також емпіричної перевірки вихідної моделі їх професійної самосвідомості застосовувались статистичні процедури факторного аналізу. Спільним для всіх трьох факторних моделей (створених для груп майбутніх логопедів, олігофренопедагогів та ортопедагогів) є присутність факторів самореалізації, стійкої позитивної особистої зорієнтованості та її складових у різних сполученнях, також емпатії, яка в групах майбутніх логопедів та майбутніх ортопедагогів поєднується з самозвинуваченням. В групі майбутніх логопедів в структурі факторів з позитивним внеском фігурують маніпулятивна, утилітаристська та альтруїстська налаштованість, в групі майбутніх олігофренопедагогів – налаштованість на золоте правило та утилітаристська налаштованість, в групі майбутніх ортопедагогів – налаштованість на золоте правило, утилітаристська, релятивістська, емпатична та альтруїстська налаштованість. В групі майбутніх логопедів в структурі факторів з від'ємним внеском фігурує антиципаційна налаштованість, в групі майбутніх олігофренопедагогів – нарцисична та альтруїстська налаштованість, а в групі майбутніх ортопедагогів – маніпулятивна та нарцисична налаштованість. Налаштованості є тісно пов'язаними з показниками інших рівнів професійної самосвідомості, такими як емпатія, самоефективність, орієнтація в часі, пізнавальні потреби та синергічність.

Результати регресійного аналізу підтверджують релевантність емпіричної моделі дослідження, яка поділяє професійну самосвідомість майбутніх спеціальних педагогів на 3 рівні (моральних атитюдів – I рівень, ціннісної зорієнтованості – II рівень, сенсоутворення – III рівень). Результати регресійного аналізу констатують, що компоненти I рівня є базовими та детермінуючими чинниками для II та III рівнів, а також поділяє види моральних атитюдів (складові професійної самосвідомості I рівня) на конфігурації конструктивно-реалістичної (компоненти якої виступають як детермінуючі з позитивними внесками (підсилюючі) та неконструктивної (компоненти якої виступають як детермінуючі з негативними внесками (послаблюючі) для інших параметрів дослідження (складових професійної самосвідомості II та III рівнів).

Згідно з результатами дослідження пропонується емпірична модель посилення окремих чинників з формування професійної самосвідомості студентів-майбутніх спеціальних педагогів (рис. 2).

Рис. 2. Емпірична модель формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів

Для реалізації психологічної програми були застосовані результати кластерного аналізу й обрано учасниками студентів 2-3 курсів, які мають кризову та суперечливу конфігурацію системи налаштованостей. Група студентів 2 курсу з кризовою конфігурацією системи налаштованостей складалася з 22 осіб (10 майбутніх логопедів, 9 майбутніх олігофренопедагогів, 3 майбутніх ортопедагогів). Група студентів 3 курсу з суперечливою конфігурацією системи налаштованостей складалася з 46 осіб, (17 майбутніх логопедів, 22 майбутніх олігофренопедагогів, 7 майбутніх ортопедагогів). Психологічна програма професійної самосвідомості реалізовувалась в групах майбутніх логопедів та олігофренопедагогів, група майбутніх ортопедагогів була контрольною.

У третьому розділі – *«Психологічна робота з формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів»* – представлена психологічна програма та результати її реалізації.

Метою психологічної програми формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів було: корекція системи налаштованостей,

посилення рефлексивності й розвиток Я-образу студента, саморозуміння й емпатійності у контексті професійного становлення, позитивних стосунків із суб'єктами професійної діяльності. Підґрунтям укладених групових розвивальних занять став подієвий підхід. Застосовувалися методи концентрації присутності, групової дискусії, гармонізації особистісних диспозицій, група методів тренінгу, спрямованих на конструювання подій професійного становлення (метод символічного самовиразу, групового вирішення проблем, операціоналізації тощо).

Для двох груп майбутніх спеціальних педагогів були створені та запроваджені окремі психологічні програми покращення параметрів виокремлених чинників з метою формування професійної самосвідомості. В робочі групи були об'єднані майбутні *логопеди* та *олігофренопедагоги* 2 та 3 курсів. Підґрунтям для участі в групових заняттях була рекомендація ведучого та бажання студентів. Рекомендації отримали учасники, у яких були виявлені *кризова* та *суперечлива* конфігурації системи налаштованостей за результатами кластерного аналізу. Добровільно погодились на участь в групі 15 осіб з групи майбутніх логопедів та 14 осіб з групи майбутніх олігофренопедагогів, з яких були сформовані дві робочі групи. Групи працювали по 4 години у вихідний день протягом одного навчального року двічі на місяць, тобто, загалом відбулося 20 зустрічей у кожній групі.

Етапи програми удосконалення параметрів чинників професійної самосвідомості у *майбутніх логопедів* подані на рис. 3.

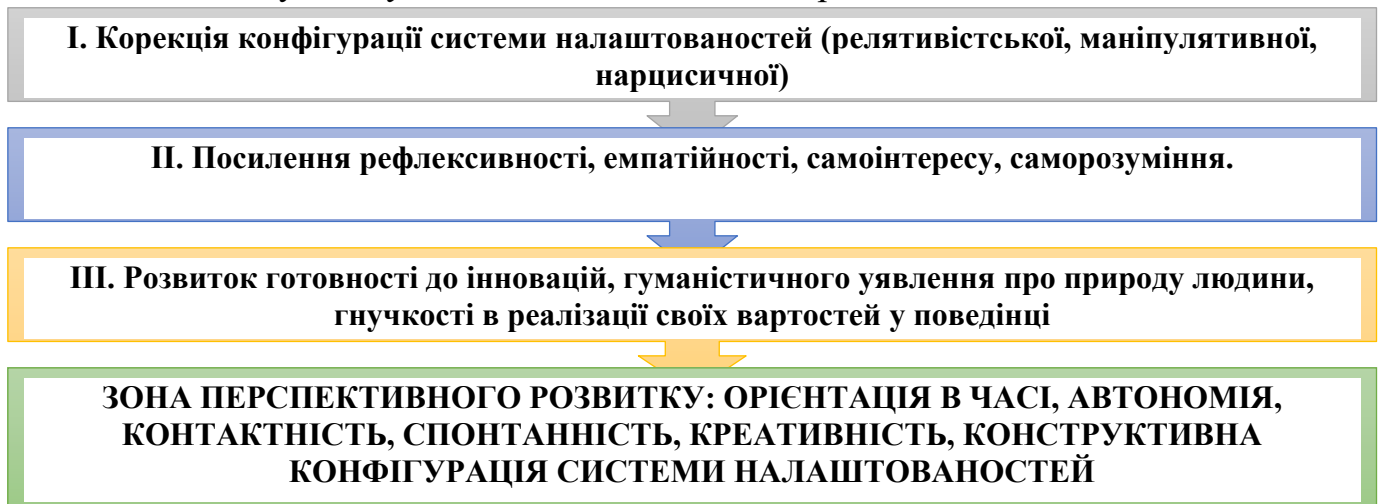

Рис. 3. Етапи психологічної програми формування професійної самосвідомості у майбутніх логопедів

В результаті проведеної формуючої роботи в групі майбутніх логопедів було зафіксовано зростання показників: рефлексивності ($M_{1емп}=112,35$, $M_{2емп}=114,24$, $Z=2,8$, $p\leq 0,01$); раціонального каналу емпатії ($M_{1емп}=3,65$, $M_{2емп}=4,35$, $Z=2,52$, $p\leq 0,05$); інтуїтивного каналу емпатії ($M_{1емп}=3,06$, $M_{2емп}=3,82$, $Z=2,8$, $p\leq 0,01$); загальної емпатійності ($M_{1емп}=19,71$, $M_{2емп}=23,18$, $Z=3,41$, $p\leq 0,01$); готовності до інновацій ($M_{1емп}=3,71$, $M_{2емп}=4,41$, $Z=2,52$, $p\leq 0,05$); впевненості в собі ($M_{1емп}=4,47$, $M_{2емп}=5,06$, $Z=2,2$, $p\leq 0,05$) та ін. Формувальна групова робота в групі майбутніх логопедів привела до зниження показників налаштованостей: релятивістської ($M_{1емп}=3,65$, $M_{2емп}=3,12$, $Z=2,2$, $p\leq 0,05$); маніпулятивістської ($M_{1емп}=4,06$, $M_{2емп}=3,29$, $Z=2,52$, $p\leq 0,05$);

нарцисичної ($M1_{emp}=3,71$, $M2_{emp}=2,76$, $Z=2,37$, $p\leq 0,05$) Отже, результати тренінгу показали ефективність корекції неконструктивного типу налаштованостей (релятивістської, маніпулятивної, нарцисичної) та переорієнтація самосвідомості на альтруїстичну й емпатійну налаштованості дозволила досягнути ефективності у формуванні професійної самосвідомості майбутніх логопедів. Результати повторних замірів показали, що під впливом зниження релятивістської, маніпулятивної, нарцисичної налаштованості відбулися позитивні зміни – посилення інших чинників професійної самосвідомості майбутніх логопедів, а саме – рефлексивності, емпатійності, готовності до інновацій, збільшення можливостей самореалізації, покращення самоствавлення.

Етапи програми удосконалення параметрів чинників професійної самосвідомості *майбутніх олігофренопедагогів* подані на рис.4.

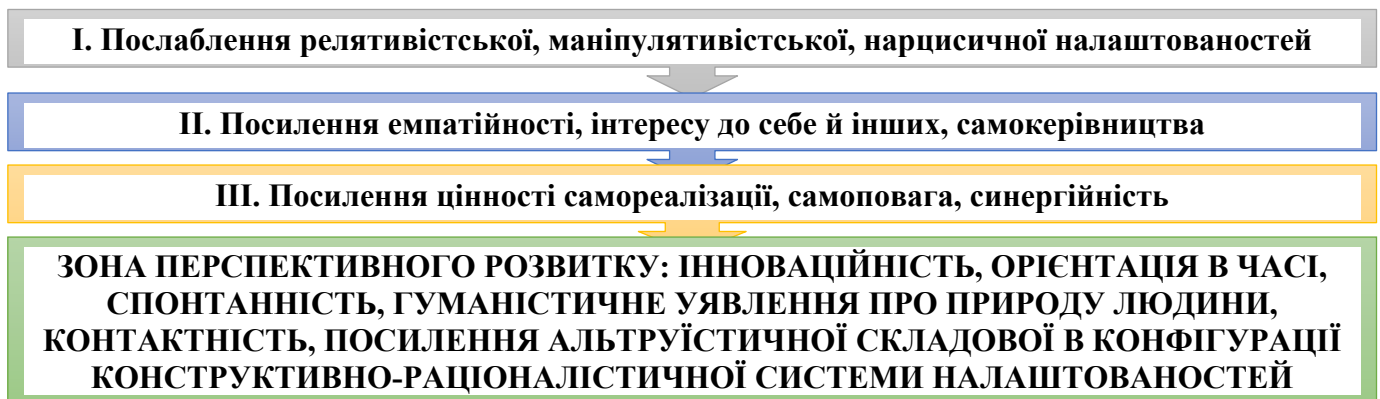

Рис. 4. Етапи психологічної програми формування професійної самосвідомості у майбутніх олігофренопедагогів

В результаті проведеної формуючої роботи в групі майбутніх олігофренопедагогів було зафіксовано зростання показників: самоефективності ($M1_{emp}=26,93$, $M2_{emp}=28,13$, $Z=2,37$, $p\leq 0,05$); загальної емпатійності ($M1_{emp}=17,8$, $M2_{emp}=20,6$, $Z=3,41$, $p\leq 0,01$); самоповаги ($M1_{emp}=8,73$, $M2_{emp}=9,47$, $Z=2,37$, $p\leq 0,05$); самокерівництва ($M1_{emp}=3,67$, $M2_{emp}=4,27$, $Z=2,52$, $p\leq 0,05$), тощо. Групова формувальна робота в групі майбутніх олігофренопедагогів привела до зменшення показників: релятивістської ($M1_{emp}=3,73$, $M2_{emp}=2,93$, $Z=2,36$, $p\leq 0,05$), маніпулятивної ($M1_{emp}=3,33$, $M2_{emp}=2,8$, $Z=2,02$, $p\leq 0,05$) та нарцисичної ($M1_{emp}=4,13$, $M2_{emp}=3,6$, $Z=2,02$, $p\leq 0,05$) налаштованостей.

Результати повторних замірів показали, що формування активної пізнавальної установки та рефлексивності (корекція схильності до самокритики) на першому етапі роботи з майбутніми олігофренопедагогами достатньо посилила цей чинник професійної самосвідомості. На другому етапі відбулося посилення чинника емпатійності, сенситивності та синергійності. На третьому етапі відбувалася робота над змінами налаштованостей: готовності до інновацій, гуманістичного уявлення про природу людини, загалом конструктивно-реалістичної конфігурації системи налаштованостей. Показники контрольної групи майбутніх ортопедагогів залишилися без змін.

Розроблені рекомендації, що ґрунтуються на необхідності інтенсифікації комплексної психолого-педагогічної роботи з формування альтруїстичної,

емпатійної, антиципаційної налаштованостей, які виступають у структурі професійної самосвідомості майбутнього спеціального педагога *базовими чинниками*, а також орієнтації на педагогічні цінності та інноваційність.

Першим кроком у посиленні чинників є акцент на подоланні «неконструктивної» індивідуальної налаштованості на вартості життя. Щоб знизити її складову, а саме маніпулятивістську налаштованість на I-II курсах необхідно посилити етичні настанови змісту навчальних дисциплін. Потрібно зауважувати кризовий період розвитку моральних атитюдів майбутніх спеціальних педагогів та врахувати його у практиці навчально-виховної роботи. Необхідно робити акцент на інтроспективних методах у навчанні у підсиленні самостійності суджень, вироблення власної етичної позиції. Також важливо зосереджуватись на практичних прикладах зв'язку системи гуманістичних принципів в реальній педагогічній діяльності (посилення етичного змісту дисциплін для поглиблення рівня загально-професійних компетентностей на 2 курсі навчання майбутніх спеціальних педагогів). Важливим є акцент на соціальній сенситивності та антиципації взаємодії як вагомих компонентів, а також посилення чинника самоактуалізації (запровадження практичних спецкурсів з поглиблення практичних навичок спеціального педагога, спеціально-професійних компетентностей на III курсі). Необхідне посилення інтеграції антиципаційної та утилітаристської налаштованостей (у змісті спецкурсів на рівні спеціально-професійних компетентностей у студентів IV курсу). Вагомим кроком в системі професійної підготовки кадрів ЗВО є посилення аналітичного напрямку навчально-виховної роботи з майбутнім фахівцем спеціальної освіти, зокрема посилення якості реалізації загальних компетенцій студентів.

Результати дослідження дають підстави рекомендувати запропоновану програму до застосування психологічними службами ЗВО (посилення психологічних блоків, спрямованих на розвиток рефлексивності, готовності та мотивації до особистісних змін, розвитку реалістично-конструктивної конфігурації системи налаштованостей).

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що на сучасному етапі науки для побудови теоретичних схем, нових підходів з формування самосвідомості та загальних компетенцій майбутнього спеціального педагога є важливим розуміння професійної самосвідомості як динамічного феномену, що розвивається. Сучасні підходи аналітичних філософів та когнітивістів, напрацювання, що ґрунтуються на міждисциплінарному підході дозволили побудувати авторську теоретичну модель професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів. У роботі запропонована *рівнева ієрархічна модель професійної самосвідомості* майбутнього спеціального педагога. Базовий рівень професійної самосвідомості містить низку моральних атитюдів, або налаштованостей «індивідуальної самосвідомості на моральні вартості життя» (емпатійну, альтруїстичну, антиципаційну, релятивістську, маніпулятивістську, нарцисичну, утилітаристську, налаштованість на норму взаємності), другий її рівень становить «ціннісна зорієнтованість» (рефлексивність, самоставлення, емпатійність), третім рівнем є «сенсоутворення» (персональні орієнтації або т.з. самоактуалізація,

самоєфективність та інноваційність). Кожний із рівнів теоретичної моделі має набори (диференціації) компонентів, що його вибудовують.

2. Обґрунтовано вихідну емпіричну модель та досліджено показники компонентів на трьох рівнях професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів. Динаміка змін моральних атитюдів майбутніх спеціальних педагогів за курсом навчання показала проміжні, змішані типи налаштованостей. На першому курсі помітною була конструктивно-реалістича, на другому – кризова, на третьому – суперечлива, на четвертому – конструктивно-реалістична. Результати факторного аналізу показали, що у майбутніх логопедів в структурі факторів з позитивним внеском фігурують маніпулятивна, утилітаристська та альтруїстська налаштованість, в групі майбутніх олігофренопедагогів – налаштованість на «золоте правило» (норма взаємності) та утилітаристська, а в майбутніх ортопедагогів – налаштованість на «золоте правило», утилітаристська, релятивістська, емпатична та альтруїстська налаштованості. В майбутніх логопедів в структурі факторів з від’ємним внеском фігурує антиципаційна налаштованість, в майбутніх олігофренопедагогів – нарцисична та альтруїстська, а в майбутніх ортопедагогів – маніпулятивна та нарцисична налаштованості. Загалом налаштованості є пов’язаними з показниками інших рівнів професійної самосвідомості – з емпатією, самоєфективністю та ін.

3. Результати регресійного аналізу підтверджують релевантність емпіричної моделі дослідження, яка поділяє професійну самосвідомість майбутніх спеціальних педагогів на три рівні (моральних атитюдів – I рівень професійної самосвідомості спеціальних педагогів, ціннісної зорієнтованості – II рівень професійної самосвідомості спеціальних педагогів, сенсоутворення – III рівень професійної самосвідомості). Результати регресійного аналізу констатують, що I рівень професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів є базовим та детермінуючим для II та III рівнів, а також розмежовує типи налаштованостей (складові професійної самосвідомості I рівня) на конфігурації конструктивно-реалістичної (компоненти якої виступають, як детермінуючі з позитивними внесками (підсилюючі) та неконструктивної (компоненти, якої виступають як детермінуючі з негативними внесками (послаблюючі) для інших параметрів дослідження (складових професійної самосвідомості II та III рівнів).

4. Обґрунтована та реалізована психологічна програма посилення психологічних чинників з формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів. Метою програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів була корекція системи налаштованостей, посилення рефлексивності й розвиток Я-образу студента, саморозуміння й емпатійності у контексті професійного становлення, позитивних стосунків із суб’єктами професійної діяльності, взаємодії. В основу створеного курсу групових тренінгових формуючих занять покладено подієвий підхід, низку принципів та методів тренінгу, спрямованих на конструювання подій (метод символічного самовиразу, групового вирішення проблем, операціоналізації) тощо. Результати формуальної роботи показали зміни параметрів чинників професійної самосвідомості майбутніх логопедів (зростання рефлексивності, емпатійності, готовності до інновацій, збільшення можливостей самореалізації, покращення

самоствалення, а також зменшення релятивістської, маніпулятивної та нарцисичної налаштованостей) та майбутніх олігофренопедагогів (зростання самоефективності, емпатійності, збільшення можливостей самореалізації, покращення самоствалення, а також зменшення релятивістської, маніпулятивної та нарцисичної налаштованостей). Показники контрольної групи майбутніх ортопедагогів залишилися без змін. Результати свідчать про ефективність проведеної формувальної роботи з посилення психологічних чинників професійної самосвідомості спеціальних педагогів, що дає підстави рекомендувати запропоновані програми до застосування психологічними службами ЗВО.

5. Сформульовані психолого-педагогічні рекомендації, які окреслюють певні тенденції та особливості змін параметрів чинників, які визначають професійну самосвідомість. У формуванні професійної самосвідомості необхідно робити акценти на: подоланні «неконструктивної» індивідуальної налаштованості; зауважуванні кризового періоду розвитку моральних атитюдів майбутніх спеціальних педагогів та його врахуванні у практиці навчально-виховної роботи; інтроспективних методах у навчанні з підсилення самостійності суджень, вироблення власної етичної позиції; практичних прикладах зв'язку системи гуманістичних принципів в реальній педагогічній діяльності (посилення етичного змісту дисциплін для поглиблення рівня загально-професійних компетентностей на II курсі); соціальній сенситивності та антиципації взаємодії як вагомих компонентах чинника самоактуалізації (запровадження практичних спецкурсів з поглиблення практичних навичок спеціального педагога, спеціально-професійних компетентностей на III курсі); посиленні інтеграції антиципаційної та утилітаристської налаштованостей (у змісті спецкурсів на рівні спеціально-професійних компетентностей у студентів IV курсу).

Перспективи подальших досліджень – у вивченні індивідуально-психологічних та мотиваційних чинників у формуванні професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Нежелеченко О. І. Психологічні особливості розвитку професійної самосвідомості студентів, майбутніх корекційних педагогів. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. Вип. 2. Том 1. 2016. С. 96-101.
2. Сидорович О. І. Модель професійної самосвідомості майбутнього дефектолога. *Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 9. Рівне : РДГУ. 2017. С. 117-124.
3. Сидорович О.І. Особливості професійної самосвідомості майбутніх дефектологів на рівні індивідуальної налаштованості на вартості. *Актуальні питання корекційної освіти : збірник наукових праць*: вип. 10 / за ред. В М Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2017. С. 295-307. ISSN 2413-2578
4. Сидорович О.І., Гапон Н.П. Особливості вияву компонентів ціннісної зорієнтованості у структурі професійної самосвідомості майбутніх спеціальних

педагогів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* № 39, 2020. С. 166-174. ISSN 2310-0893 DOI 10.31392/NPU-nc.series 19.2020.39.22

Статті у закордонних періодичних виданнях:

5. Сидорович О.І. Взаємозв'язки компонентів рівня сенсоутворення професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2020. 3 (31), vol. 2. P. 106-112. ISSN 2353-8406 DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.2.19>

Праці апробаційного характеру:

6. Нежельченко О.І. Просоціальна складова професійної самосвідомості студентів, майбутніх корекційних педагогів. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».* Додаток 3 до Вип. 36, Том II (18): Тематичний випуск «Міжнародні Челпановські психолого-педагогічні читання». К.: Гнозис, 2016. С. 359-366.

7. Нежельченко О.І. Особливості професійної самосвідомості студентів-дефектологів. *International scientific-practical conference of pedagogues and psychologists [Text] : materials of proceedings of the International Scientific and Practical Congress «Scientific genesis» the 8th of August, 2014, Geneva (Switzerland).* V. 2. Geneva : Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists “Science”, 2014. P. 226-233. ISBN 97854-3790-3223 http://eapps.info/en/publications_en/

8. Нежельченко О. І. Особливості професійної самосвідомості студентів ВНЗ І–ІІ рівнів акредитації. Психологічні виміри культури, економіки, управління. Збірник статей. Львів : Ліга Прес, 2014. С. 56-60. ISBN 978-966-397-184-9

9. Нежельченко О. І. Особливості професійної самосвідомості студентів-майбутніх корекційних педагогів. *Український психолого-педагогічний науковий збірник.* № 4. 2015. С. 97-100.

10. Нежельченко О.І., Гапон Н.П. Ціннісні засади здобуття студентами знань в перспективі українських досліджень. *Суспільні науки XXI ст.: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (19-20 липня 2013 р., Дніпропетровськ).* Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2013. С. 45-49.

11. Нежельченко О.І. Професійна самосвідомість студентів-дефектологів. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка ; відп. за вип. проф. В. Мельник.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. Вип. 11. С. 324-327.

12. Нежельченко О.І. Динаміка загальної самоєфективності та рефлексії у студентів-майбутніх дефектологів. *Тези звітної наукової конференції філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. Вип. 12. С. 145-149.

13. Нежельченко О.І. Динаміка розвитку поведінкового компоненту професійної самосвідомості студентів–корекційних педагогів. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 94-97.

14. Сидорович О.І. Особливості вияву чинників професійної самосвідомості майбутніх дефектологів на рівні ціннісної зорієнтованості. *Науково-методологічні та соціальні аспекти психології. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 25-26 серпня 2017 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 38-41. ISBN 978-966-916-338-7
15. Сидорович О.І. Діагностика професійної самосвідомості майбутніх дефектологів: комплекс методик. *International research and practice conference "Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogist" : Conference proceedings, October 20-21, 2017. Lublin, Republic of Poland : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. P. 184-186. ISBN 978-9934-571-07-7*
16. Сидорович О.І. Розвиток професійної самосвідомості спеціального педагога в процесі навчальної діяльності. *Scientific pedagogical internship «Education in the field of pedagogy and psychology: prospective and priority directions of scientific research» : Internship proceedings, November 27-December 1, 2017. Lublin , Republic of Poland : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2017. P. 162-165.*
17. Сидорович О. І. Особливості рефлексивності та емпатії у студентів-майбутніх спеціальних педагогів. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 3. С. 160-162.
18. Сидорович О. І. Психологічні чинники професійної самосвідомості студентів – спеціальних педагогів. *Матеріали звітної наукової конференції філософського факультету*. Дрогобич : ТЗОВ «Трек-ЛТД», 2018. Вип. 15. С. 214-216.
19. Сидорович О. І. Динаміка професійної самосвідомості студентів-корекційних педагогів на рівні ціннісної зорієнтованості. *Актуальні проблеми початкової освіти та корекційного навчання : збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 90-92.
20. Сидорович О. І., Гапон Н.П. Концептуальні параметри побудови психологічної програми розвитку професійної самосвідомості майбутніх педагогів. *Study of modern problems of civilization: abstracts of V International scientific-practical conference. October 2020, Oslo, Norway. 2020. P. 401-405. DOI-10.46299/ISG.2020.II.V*

АНОТАЦІЇ

Сидорович О.І. Психологічні чинники формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2021.

У дисертації обґрунтовано авторську теоретичну багатокomпонентну порівневу модель складових професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів. За допомогою комплексу психодіагностичних методик виявлено суперечливу, кризову конфігурацію налаштованостей професійної самосвідомості та певну специфіку показників її компонентів у залежності від спеціалізації та курсу навчання студентів-спеціальних педагогів. Емпірично доведено, що конструктивно-реалістична конфігурація налаштованостей має позитивний,

формувальний потенціал, а неконструктивна конфігурація налаштованостей виступає негативними чинниками професійної самосвідомості. На рівні ціннісної зорієнтованості професійна самосвідомість характеризується середніми показниками самоствалення та недостатніми показниками рефлексивності та емпатійності. Обґрунтована та реалізована формувальна психологічна програма посилення цих чинників з формування професійної самосвідомості майбутніх спеціальних педагогів, укладені психолого-педагогічні та організаційно-методичні рекомендації.

Ключові слова: професійна самосвідомість, чинники, налаштованість, ціннісна зорієнтованість, інноваційність, спеціальні педагоги, психотренінг.

Сидорович О.И. Психологические факторы формирования профессионального самосознания будущих специальных педагогов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.08 – специальная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2021.

В диссертации впервые обобщены междисциплинарные наработки проблематики профессионального самосознания будущих специальных педагогов. Обосновано иерархическую структуру психологических компонентов профессионального самосознания будущих специальных педагогов, исследованы ее параметры и путем реализации психологической программы психотренинга усилено определенные констелляции факторов, являющихся формирующими для профессионального самосознания.

Научно обоснована авторская теоретическая многокомпонентная поуровневая модель составляющих профессионального самосознания будущих специальных педагогов, где базовый ее уровень включают атитюды (эмпатийная, альтруистическая, антиципационная, релятивистская, манипулятивистская, нарциссическая, утилитаристская, настроенность на норму взаимности), второй уровень – «ценностная ориентация» (рефлексивность, самоотношение, эмпатийность), а третьим уровнем является «смыслообразования» (персональные ориентации, в частности самоактуализация, самоэффективность, инновационность).

С помощью комплекса психодиагностических методик выявлено противоречивую, кризисную конфигурацию настроенности профессионального самосознания и определенную специфику показателей ее компонентов в зависимости от специализации и курса обучения студентов-специальных педагогов. Показано, что конструктивно-реалистичная конфигурация настроенности (эмпатийная, альтруистическая, антиципационная и настроенность на норму взаимности) имеет положительный, формирующий потенциал, а неконструктивная конфигурация настроенности (релятивистская, манипулятивистская, нарциссическая, утилитаристская) являются негативными факторами профессионального самосознания.

По результатам факторного анализа доказано, что у будущих логопедов в структуре факторов с положительным вкладом фигурируют манипулятивистская,

утилитаристская и альтруистическая настроенность, в группе будущих олигофренопедагогов – настроенность на «золотое правило этики» взаимоотношений и утилитаристская настроенность, в группе будущих ортопедагогов – настроенность на «золотое правило этики», утилитаристская, релятивистская, эмпатическая и альтруистическая настроенность. У будущих логопедов в структуре факторов с отрицательным вкладом фигурирует антиципационная настроенность, у будущих олигофренопедагогов – нарциссическая и альтруистическая настроенность, а в группе будущих ортопедагогов – манипулятивистская и нарциссическая настроенность. Настроенности тесно связаны с показателями других уровней профессионального самосознания, такими как эмпатия, самооффективность, ориентация во времени, познавательные потребности.

Результаты регрессионного анализа подтвердили релевантность эмпирической модели исследования, которая разделяет профессиональное самосознание будущих специальных педагогов на три уровня (I уровень – «моральные аттитюды», II уровень – «ценностной ориентированности», III уровень – «смыслообразования»). Результаты регрессионного анализа констатируют, что I уровень профессионального самосознания специальных педагогов является базовым и детерминирующим для следующих второго и третьего уровней, а также разграничивает виды моральных аттитюдов (составляющие профессионального самосознания I уровня) на конфигурации конструктивно-реалистической (компоненты которой выступают как детерминирующие с положительными вносами (усиливающие) и неконструктивной (компоненты которой выступают как детерминирующие с негативными вносами (ослабляющие) для других параметров исследования (составляющих профессионального самосознания II и III уровней).

Обоснована и реализована психологическая программа усиления психологических факторов на формирование профессионального самосознания будущих специальных педагогов. Была достигнута цель программы профессионального самосознания будущих специальных педагогов по развитию Я-образа студента, отношение к себе в контексте профессионального развития, отношений с субъектами профессиональной деятельности, взаимодействия. С помощью повторных замеров на последнем этапе психологической работы показаны изменения усиления факторов профессионального самосознания будущих логопедов (возрастание рефлексивности, эмпатийности готовности к инновациям, увеличение возможностей самореализации, улучшение самоотношения, а также уменьшение релятивистской, манипулятивистской и нарциссической настроенности) и будущих олигофренопедагогов (возрастание самооффективности, эмпатийности, увеличение возможностей самореализации, улучшение самоотношения, а также уменьшение релятивистской, манипулятивной и нарциссической настроенности). Показатели контрольной группы будущих ортопедагогов остались без изменений. Доказана эффективность проведенной работы по формированию психологических факторов профессионального самосознания специальных педагогов.

На основе теоретико-эмпирической и психологической работы составлены психолого-педагогические и организационно-методические рекомендации по совершенствованию психолого-педагогической работы над ростом профессионального самосознания студентов будущих специальных педагогов. Рекомендации основываются на необходимости интенсификации комплексной психолого-педагогической работы по формированию альтруистической, эмпатической, антиципационной настроенности, которые выступают в структуре профессионального самосознания будущего специального педагога базовыми факторами, а также ориентации на педагогические ценности и инновационность.

Ключевые слова: профессиональное самосознание, факторы, настроенность, ценностная ориентация, инновационность, специальные педагоги, психотренинг.

Sydorovych O. Psychological Factors of Professional Self-consciousness Formation of the Future Special Educators. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation on competition of a scientific degree of the Candidate of Psychological Sciences in the specialty 19.00.08 – special psychology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2021.

The author's theoretical multi-component comparative model of components of professional self-consciousness of future special educators is scientifically substantiated in the dissertation. With the help of a set of psychodiagnostic methods revealed a contradictory, crisis configuration of professional self-consciousness and a certain specificity of its components depending on the specialization and course of study of students-special educators. It is empirically proved that the constructive-realistic configuration of attitudes has a positive, formative potential, and the non-constructive configurations of attitudes are negative factors of professional self-consciousness. At the level of value orientation, professional self-consciousness is characterized by average indicators of self-esteem and insufficient indicators of reflexivity and empathy. The formative psychological program of strengthening of these factors on formation of professional self-consciousness of future special educators is substantiated and realized, the psychological-pedagogical and organizational-methodical recommendations are produced.

Key words: professional self-consciousness, factors, attitude, value orientation, innovation, special educators, psychotraining.

Підписано до друку 06.04.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 095
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.